

Саша МАРКОВИЋ*

ИЗАЗОВИ ИСТОРИОГРАФСКОГ ИСТРАЖИВАЊА О ИЛИРСКИМ ПРОВИНЦИЈАМА И ПОЈМУ ОКУПАЦИЈЕ**

Царство које је изградио Наполеон заузима важно мјесто у *имагинарном* свих Европљана. За једне, он представља авангардну фигуру и пионира савремене Европе, а за друге симболизује експанзионистичке и тоталитарне диктаторе 20. вијека. Полемика досеже узаврели врхунац крајем 1990 -их година са појавом дјела Рожера Каратинија¹. За неке, царска експанзија је произашла из непотистичких тежњи. Други су то видјели као потрагу за источњачком илузијом, каролиншким сном или моделом *римског универзалног*, како то описује Едуар Дрио². Он истиче економско јединство које је створио Наполеон и, без устручавања, тврди да је био претходник европске федерације, видјевши у њему гениј европског поретка и изумитеља савршене европске организације. Ипак, већина историчара сматра да су Наполеонове намјере имале прагматичнији карактер: побједити Енглеску, потпуно се ослободити «енглеског питања», обезбиједити пуни успјех континенталног блока и, једном за свагда, дефинисати природне границе царства. Истина, наслѣдници Илирских провинција радије прихватају хагиографску апологију, славећи императора као великог законодавца и чудесног градитеља.

О чему се ради: о незаситој амбицији и циничним освајањима која занемарују моралне, филозофске и људске потребе, или потрази за општим миром и цивилизацијским чином³, упркос не баш примјереним

* Autor je redovni profesor na Fakultetu za slavističke studije na Sorboni

** Превела: Маја Боројевић

¹ Roger Caratini, *Napoléon, une imposture (Napoleon : jedna obmana)* Pariz, Michel Lafond, 1998.² Edouard Driault, « Les enseignements de Napoléon : le système continental » (*Učenje Napoleona: kontinentalni sistem*), *Revue des Etudes napoléoniennes*, мај 1929, 281.³ Stuart Woolf, “French civilization and ethnicity in the Napoleonic empire” (“Francuska civilizacija i etnicitet u Napoleonovom carstvu”), *Past and Present*, 124, 1989, 92-120.

тенденцијама европске политике, независно од Наполеонових амбиција⁴? Одговор на питање о суштинској природи циљева рата и наполеоновских освајања мора подразумевати, по нашем мишљењу, и прецизнију дефиницију француског присуства у Илирским провинцијама: «окупација» или «ослобођење», право је питање. Друго питање које се логично намеће је слjedeће: угњетачка и интеграцијско-асимилаторска цивилизацијска мисија или охрабривање национализма? За Илирске провинције, припремни период управе био је неопходан да би се остварило њихово припајање царству. Припадници племена у планинама Црне Горе и садашњег Косова су описани као «полу-дивљаци»: «Имамо посла са превише неуким народом, превише удаљеном од цивилизације и, изнад свега, превише сиромашном, како би се очекивало да лако и преко ноћи достигну савршенство⁵». Ни мишљење о Хрватима није позитивније: друштвена организација Хрватске се, по обичајима и понашањима, поредила са феудалним системом, «какав је постојао у Француској у 16. вијеку⁶».

Окупација или ослобођење?

Утицај просвјетитеља и Револуције

Овако постављено питање тражи одговор о сâмој природи Наполеонове европске политике као интенционалистичке или функционалистичке, које садржи и одговор на питање да ли је заиста постојала наполеонowska визија Европе, идеја која се и данас слави. Радови Ани Журдан⁷ и Натали Птито⁸ јасно показују до којег је степена Наполеон био човјек свог времена, кроз расправе које су се водиле у вијеку у коме је живио. Царство је, стога, било више материјализација просвјетитељских утопија, него остварење неке западне империје: пројекат трајног мира опата Сан Пјера или Канта, и Русоов⁹ сан о европској конфедера-

⁴ Temeljna i nijansirana analiza višestrukih uzroka obuhvaćena je u sljedećim radovima : Stuart WOOLF, *Napoléon et la conquête de l'Europe (Napoleon i osvajanje Evrope)*, Paris, Flammarion, 1990 ; Michael BROERS, *Europe under Napoleon 1799-1815 (Evropa pod Napoleonovom vlašću 1799-1815)*, London, Arnold, 1996 ; Roger Dufraisse i Michel Kerautret, *La France napoléonienne. Aspects extérieurs 1799-1815 (Napoleonovska Francuska. Spoljni aspekti 1799-1815)* Paris, Seuil, 1999.

⁵ AN, F1e.62, 1 mart 1813.

⁶ AN, F1e.61, 10. april 1812.

⁷ Annie Jourdan, *Mythes et légendes de Napoléon (Mitovi i legende o Napoleonu)*, Pariz, Privat, 2004.

⁸ Natalie Petiteau, *Napoléon. De la mythologie à l'histoire (Napoleon: od mitologije do istorije)*, Paris, Seuil, 1999.

⁹ Marc Bellisa, *Fraternité universelle, intérêt national (1713-1795). Les cosmopolitiques du droit des gens (Univerzalno bratstvo, nacionalni interes (1713-1795). Kozmopolitike prava*

цији постају стварност. У егзилу, Наполеон није оклијевао да ре-интерпретира смисао својих похода у Европи: да је успио постићи «мир» у Москви, осјећао би се слободним да организује «свој европски систем», у оквиру којег би се суверени мирно бавили [питањима] континенталне фамилије; ова «Света Алијанса» би му омогућила рад на просперитету «европске заједнице» и утемељењу истих принципа свугдје, «европског кода», који би од Европљана створио један и исти народ, а од континента један слободни и отворени простор, гдје би «се свако, уз могућност слободног путовања, осјећао у заједничкој домовини»¹⁰. Читајући Las Cases-а, лако бисмо помислили како је Наполеон био духовни отац ЕУ.

Наполеон, у ствари, додатно ускомешава мишљења историчара, јер и сâм заштрава полемику о смислу европске политике тако што предлаже, преко записа разговора на Светој Јелени са Лас Цасес-ом, ново читање спољне политике коју је водио¹¹. Одговорност за избијање сукоба пренешена је на непријатеље Француске, а *Велико Царство* представљено као федерална Европа уређена универзалним, хуманистичким, великодушним и добротинитељским законима, вођено модерном, рационалном и ефикасном администрацијом, и императором као заштитником принципа националности – што је, иначе, у потпуној контрадикцији са принципом универзализма на којем се толико инсистирало.

Просвјетитељи су јасно поставили питање рата и мира, права људи и међународног права, промишљајући о односима између нација и равнотежи снага моћи. Различити аутори не тумаче на исти начин овај однос и равнотежу моћи и зато се појављују различите доктрине спољне политике. Једни заговарају *status quo* и заговарају уједињење независних држава у неки тип дефанзивног и офанзивног савеза, под покровитељством Конгреса, Скупштине или Амфиксионике, надлежне за разрјешавање спорова. Насупрот томе, други позивају на преобликовање мапе Европе, по којој мале државе не би биле угрожене од стране великих - 1772. године Пољска доживљава своју прву подјелу од стране Русије, Пруске и Аустрије. Мале државе би се, дакле, утопиле у «велике цјелине», са појачаним границама и сталним војскама. Код свих се осјећа потреба за рационализацијом равнотеже снага, за демилитари-

ljudi), Paris, Kimé, 1998 ; Lucien BELY, *Les relations internationales en Europe XVIIe-XVIIIe siècle (Međunarodni odnosi u Evropi 17. i 18. vijeka)*, Paris, PUF, 1992.

¹⁰ Emmanuel comte de Las Cases, *Le Mémorial de Sainte-Hélène (Memorial: hronika Svete Jelene)*, Prvo integralno izdanje, sa predgovorom Marcel DUNANA, Paris, Flammarion, 1951, tom II, 232-233.

¹¹ Emmanuel comte de Las Cases, *Le Mémorial de Sainte-Hélène (Memorial : hronika Svete Jelene)*, Prvo integralno izdanje, sa predgovorom Marcel DUNANA, Paris, Flammarion, 1951, 2 toma.

зацијом - како би се охрабрила економска политика и смањење пореза – али и за хуманизацијом и пацификацијом друштва, које је способно да на рат гледа као на превазиђени концепт¹². Другим ријечима, 18. вијек у потпуности осуђује универзалну монархију о којој је сањао Луј XIV, замјењује лигу краљева лигом народа, заговара економске умјесто династичких интереса, охрабрује јавну а не више приватну дипломатију, замјењује право на рат правом на мир, сања о федеративној моћи коју контролишу саме нације и о правима људи, која се заснивају на вриједностима *Књижевне републике*. Да би оваква федерација била остварена, сви су свјесни потребе за реформом односа снага. Јављају се, дакле, двије главне тенденције: она која заговара независност држава и она која подржава стварање гломазних држава. Ипак, ова два приступа се приближивају када треба промовисати идеју европске федерације .

Революционарни ратови ће поново актуализовати ове дебате, али и понудити нове одговоре. Племените принципе из 1789. замјењује једна нова логика. Прије свега, Француска треба поново да заузме своје мјесто међу нацијама, а затим парирати пријетњама које представљају Енглеска и Аустрија што нас враћа на ре-дефиницију граница како би се заштитила Француска, а државе савезнице ојачале. Камбасер истиче да је «Француска позвана да води и реформише Европу»¹³. Поново се јављају, дакле, идеје просвјетитељства и онога што је Марк Белиса назвао «апологија гломазних држава». Месијанској мисији *Велике нације*, која је настала из првог таласа револуционарног елана, можемо додати и чисто национални интерес. Тако се рађа нови разлог за постојање Државе, прагматичнији и циничнији, који се заснива на економском интересу Француске и који не искључује могућност стварања савеза између република и монархија. У исто вријеме, објављен је Кантов славни пројекат за универзални мир, који је доживио велики одјек у Француској. Он заговара федерацију слободних држава, али која се због ефикасности, мора састојати само из република, другим ријечима, правних држава уређених законом. Да би се таква федерација реализовала, само се ратом може доћи до универзалног мира, увођењем неке врсте *равнотеже страха*. У овој новој лиги, *Велика нација* била би средиште, а перфидни Албион¹⁴ главна мета. Русо је, такође, мислио да универзални мир може настати само из једног великог општег рата и, управо из овог разлога, одустао од овог пројекта.

Током овог периода, француска Република је стварала сестре-републике. Законодавци су се двоумили око дефинисања њиховог статуса,

¹² M. Belissa *op. cit.*, str. 47-99.

¹³ Cambaceres, *Mémoires inédits (Sjećanja: do sada neobjavljena)*, Paris, Perrin, 1999, 2 vol, II, 163.

¹⁴ Engleska (prim. prev.)

али нису ни помишљали да им дају потпуну независност. Оне су, дакле, или биле анектиране, као што су Белгија и Илирске провинције, или су «сателизоване», односно повезане са *Великом Нацијом* по принципу зависност-ропство¹⁵.

Проблем перцепције

Упркос томе што се за период између 1799.-1815. године не може рећи да је примјер уједињене Европе, прије него што се то тако и звало, ријечи са Свете Јелене потхрањивале су апологетску причу и могле су допринијети настајању идеје о унији. Овој легенди о императору који сања да утемељи европско јединство додаје се још једна, она о освајачу који извози у ову нову Европу-у настајању домете Револуције: то је славни «Робеспјер на коњу», целат краљева и феудалних привилегија, који укида ропство као друштвенопревазиђени концепт, гдје год његова војска крочи. Албер Собол не пропушта да нагласи да је континентални систем водио једној политичкој, административној, али и друштвеној унификацији Европе¹⁶. Жорж Лефевр, такође, с правом наглашава да је у Италији, Њемачкој и Илирским провинцијама, Наполеон укинуо аутономију провинција, привилегије и феудализам, замијенивши их административном централизацијом, грађанском једнакошћу и јединством унутрашњег тржишта, што су све тековине Револуције¹⁷. Крајње неопходно је, дакле, истраживати перцепцију наполеоновских освајања у поменутих земљама. Примјера ради, италијански историчари су то већ урадили: у Трсту, на примјер, забиљежено је постојање популације која у Бонапарти види отјелотворење француске Револуције док се нису осјетиле кобне посљедице блокаде, трговачка буржоазија је у потпуности остала привржена француском присуству. У ширем смислу, наполеоновски режим је, у сјећањима људи, остао повезан са укидањем феудалног режима; према Жаку Годшоу¹⁸, Наполеон је заиста желио да распространи револуционарне институције у *Великом царству*. Императивно је, дакле, да један од аспеката истраживања Илирских провинција обухвати и анализу ове перцепције. Неопходно је, међутим, стално

¹⁵ Vidjeti, na primjer, slučaj Italije, u studiji A.M. Rao-a, «Républiques et monarchies à l'époque révolutionnaire: une diplomatie nouvelle?» («Republike i monarhije revolucionarne epohe: nova diplomatija?»), u La République et l'Europe, n° spécial des *Annales historiques de la Révolution française*, n° 2, 1994, 267-278.

¹⁶ Albert Sobul, *Le Premier Empire (Prvo carstvo)*, Paris, PUF, 1973, 57.

¹⁷ G. Lefebure, *op. cit.*, 486.

¹⁸ J. Godechot, «Sens et importance de la transformation des institutions révolutionnaires à l'époque napoléonienne» («Smisao i značaj transformacije revolucionarnih institucija napoleonovske epohe»), *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, jul-septembar 1970. 812.

имати у виду хронолошка гигања, посебно у оквиру рађања национализама код народа царства: према Ги Ермеу¹⁹, Наполеон је био перципиран као ослободилац све до 1806. године – чиме је заслужио да му Хегел ода признање «душе свијета» - али ова харизма почиње да блиједи оног тренутка кад је наполеоновски империјализам угушио тек стечену слободу новопробуђених народа.

Цивилизацијска мисија или охрабривање национализама? Наполеонска визија?

Наполеонове ријечи о Конзулату и Царству не могу се похвалити бриљантном кохерентношћу и представљају главну препреку за историчаре, чији интензитет варира зависно од контекста и учесника полемике. Записи са Свете Јелене, надјени *a posteriori*, откривају много пута поновљену идеју о уједињењу европских земаља у виду «европске конфедерације». Од 1807. године, Наполеон се позивао на законе који су уређивали његов «федеративни систем» и који су тада уједињавали народе Немачке, Шпаније, Холандије, Швајцарске, Италије и једног дијела будућих Илирских провинција. За вријеме *Сто дана*, он подсјећа да је његов главни план био да организује «један велики европски систем, [...] који би био у складу са духом времена и окренут напретку цивилизације»²⁰. Кампања у Француској ставиће тачку на овај лијепи пројекат. Наполеон открива да је сањао о уједињеној Европи «којом владају исти принципи и свугдје једнак систем; један европски законик, европски касациони суд [...]. Исти новац свугдје; исте јединице за мјеру; исти закони [...]».

Ова велика породица дијелила би исту културу, а образовање играло најзначајнију улогу од најранијег узраста. Саме елите требало би да су у срцу овог процеса акултурације: » Да би се боље омогућило мијешање и униформност федеративних чланица царства «, дјеца елите су требала бити васпитавана на исти начин: била би подучавана из општих знања, главних принципа, узорних примјера, да би, на тај начин, добили исту општу културу и формирали исте чврсте ставове. Требало је основати европски Универзитет и Институт. Укратко, »пројекат опата Сон Пјера могао се остварити»²¹. Париз би постао главни град свијета,

¹⁹ Guy Hermet, *Histoire des nations et du nationalisme en Europe (Istorija nacija i nacionalizma u Evropi)*, Paris, Le Seuil, 1996, 117-118.

²⁰ Cambaceres, *Mémoires inédits (Sjećanja: do sada neobjavljena)*, Paris, Perrin, 1999, 2 vol, II, 163. *Œuvres de Napoléon (Napoleonova djela)*, Paris, 1821-1822, I, 302. Metternich, *Mémoires et correspondance (Uspomene i prepiska)*, Paris, Plon, 1980, 2 vol, II, 295. A.N. AF IV.

²¹ Las Cases, *Mémorial de Sainte-Hélène (Memorial: hronika Svete Jelene)*, Paris, Flammarion, 1951, II, 233.

а Французи, који би се осјећали свугдје као код куће у оваквој обновљеној Европи, били би «на завист свих нација». Овај нови Париз, обдарен свим чудима свијета, и древног и модерног, скинуо би с трона антички Рим и угостио међу своје зидове папу и његов двор. Обједињујући тако на једном истом мјесту папу и цара, Наполеон би преузео моћ контроле и руководјења и религиозног и политичког свијета, дефинитивно ослобађајући световно од духовног. Ово би био и ефикасан начин да «се држе на окупу све федеративне чланице царства и сачува мир у свим дјеловима ван царства».

Шта, онда, значе рат и мир у овако лијепо замишљеној конструкцији? Сталне војске су «редуковане само на стражу суверена». Рат, ако до рата уопште мора до дође, почео би једино у самоодбрани, и овдје Наполеон евоцира Монтескјеа: «Сва слава припала би производњи. Трговина и земљорадња постале би, поред лијепих умјетности, наслеђе слободе [...]. Француска би била највеће цивилизацијско чудо [...] ». И показивала би бесконачну великодушност од које би имао користи цијели свијет²².

У погледу политичке структуре заједнице, император је шкрт на детаљима. Како год било, он себе неизоставно види на челу групе, као неки «природни посредник између старог и новог поретка ствари», «врховни судија» «универзалне диктатуре». Позициониран овако на врху хијерархије, помоћници у свакој земљи били би му краљеви, који постају пуковници или нека врста главног регионалног полицајца. Постаје јасно да се он дистанцира од Роуссеау-а и просвјетитеља, јер се одлучује да бира принчеве, а не скупштину, али се одмах присјећа доброг опата, правдајући то ријечима: «тадашњи обичаји и ситуација у Европи су тако налагали». Очигледно је да ставља конфедерацију под надзор једне супер-државе, Француске и да се, без оклијевања, мијеша у унутрашње послове суверених нација.

Европском суду који опат предвиђа, Наполеон претпоставља сопствену арбитражу, постајући «мост између старе и нове заједнице». Укратко, ријеч је о универзалној доминацији у циљу стварања трајног мира, унификације и обнове-модернизације Европе под будним и благонаклоним оком једног јединог «природног посредника»²³. Овај сан је требало да се оствари ради општег мира. Војни поход 1812. године требало је да означи «крај свих ризичних операција», «почетак безбједоносне ере», остварење европског система, «великог идеала»²⁴. Сурово повлачење ставило је тачку на све ове илузије.

²² *Ibid*, 233, 544, 583.

²³ *Ibid*, I, 517, II, 230.

²⁴ *Ibid*, II, 310.

Ако се може вјеровати *Мемориалу*, свака од европских држава, а ова групација се сматрала «јединим и истим тијелом нације», била би сукцесивно инкорпорисана у велику европску фамилију, помало налик «америчком конгресу», или «грчким амфиктионима», са «малом» разликом, чије је прецизирање император стидљиво изоставио, а која се односила на то да се ова интеграција изводила силом а не путем слободног самоопредјељења народа. Очигледно, Наполеон је увијек оклијевао да Европу поведе на пут јединства. Треба само погледати његове територијалне творевине – Италија, Вестфалија, Рајнска конфедерација, Велико војводство Варшаве, Илирске провинције – и закључак је неминован: он не гради нити државе-нације нити «велике гломазне државе», већ мале или средње државе, намијењене, прије свега, одржавању противтеже пруским и аустријским снагама, консолидацији континенталне блокаде и стварању бране против Русије²⁵. Када униформише преко Грађанског законика и француског законодавства (различите институције, порези, попис становништва), он то не чини у потпуности, као да је свака национална цјелина веће површине представљала пријетњу за премоћ Француске. Порази Пруске и Аустрије били су тек изговор за њихова сукцесивна распарчавања, која су их додатно ослабила. Другим ријечима, федерални систем реструктурише већ распарчане државе, као што су Њемачка и Пољска, само да би их боље контролисао и користио, а слаби освојене или припојене територије да би њима боље владао, истовремено им намећући француске законе. Прокламована тежња за јединством заправо маскира круцијалну потребу униформности која би се утопила у инертну масу европских држава-сателита, окупљених око харизматичне фигуре императора. Насупрот ономе што је изрекао на Светој Јелени, Наполеонов циљ није ни био амалгам националности, већ њихово уништење у корист тобожњег европског духа који треба схватити, прије свега, као једну незауостављиву франкофилизацију.

Наполеон, отац балканских национализама?

Према мишљењу Наполеон је предвидио стварање уније европских нација прије него постану чланице федерације под управом неке врсте «америчког конгреса»²⁶. Изгледа да су Наполеонов савременици вјеровали, бар за неко вријеме, да је император бранио права нација. Као примјер може послужити ова суптилно иронична реченица мадаме де Стал: «[...] европски] народи су били упорни у увјерењу да је он заго-

²⁵ R. Dufraisse et M. Kerauteret, *op. cit.*, 96-99.

²⁶ E. de Las Cases, *op. cit.*, том II, 544.

ворник њихових права»²⁷. У једном тексту из 1911. године, Едуар Дрио објашњава да је император «материјализовао тајну жељу која људе тјера у независност». По овом аутору, Наполеонов утицај је био одлучујући за пробој доктрине националности код народа хришћанске Европе²⁸. Жорж Лефевр примјећује да је император умио да контролише национална осјећања када су ова могла послужити његовим циљевима, као и то да је припремио терен за њемачко и италијанско јединство – можда и југословенско? – мада му то није био циљ. Лефевр, даље, сматра да је немогуће негирати чињеницу да је поједностављење националних мапа допринијело, у великој мјери, постављању ових нација на пут њиховог јединства. Након што је увео инструменте – као исходе револуције – централизације и егалитаризма, створио је неопходне услове и за ширење политичког национализма. У овом смислу се он може сматрати творцем више нација 20. вијека, према мишљењу нашег аутора. «Али све ово», прецизира историчар, «су посљедице које нијесу зависиле од његове воље»²⁹. Поставља се, међутим, још једно питање које се односи на следеће: да ли је управо он произвео овај «пред-југословенски» илиризам и етничке национализме, или обоје, у једном контрадикторном, конфликтном и истовременом процесу. У биљешкама његовог издања *Мемориала*, Дина претвара своје убјеђење у максимуму тврдећи да Наполеон никада није имао намјеру да ствара јединство, ни са њемачке, ни италијанске, нити шпанске стране – напротив³⁰. Признаје да је Наполеон много тога урадио за подстицање или буђење жеља за националном независношћу, али по његовим узусима. По њему, цијела италијанска историја у току прве половине 19. вијека може се свести на њихове очајничке покушаје за проналажење политичког идеала, који им је наметнуо Наполеон³¹. Виђено из ове перспективе, да се закључити зашто су италијански историчари наглашавали значај улоге коју је играо Наполеон у изградњи модерне Италије. А ето и могућег разлога из којег је ово питање толико деликатно на западном Балкану питање које нас враћа на француску визију национализма: централистичка, унитаристичка, више политичко-културална него етничка, укратко, визија Ернеста Ренана. Штавише, чак и постхумно, Наполеон одржава двосмисленост, злочесто се радујући што свако

²⁷ Germaine de Stael, *Considérations sur la Révolution française*. Introduction (*O francuskoj revoluciji : uvod*), bibliografija i bilješke, J. Godechot, Paris, Tallandier, 1983, 425.

²⁸ E. Driault, « Napoléon et l'Europe. La politique extérieure de Napoléon Ier d'après les travaux récents » (« Napoleon i Evropa. Spoljna politika Napoleona I prema novim studijama »), *Annales révolutionnaires*, jul-septembar 1911, 378-379.

²⁹ G. Lefebvre *Napoléon (Napoleon)*, op. cit, 487.

³⁰ E. de Las Cases, op. cit., tom II, 544.

³¹ Marcel Dunan, « Napoléon, l'Italie et le système continental (Napoleon, Italija i kontinentalni sistem) », *Revue de l'Institut Napoléon*, n° 96, jul 1965, 181.

његове мисли може разумијети како му одговара: да ли је он чукун-дјед, на примјер, *југославизма* Јосипа Јураја Стросмајера или *хрватизма* Јосипа Франка? Жак Годшо³² се придружује Марселу Дина у закључку да је јасно да, чак да је и Наполеон био наклоњен распиривању национализма. То је било, бар за вријеме његове владавине, углавном ненамјерно и искључиво ради очувања сопствених интереса. Тек је на Светој Јелени он постао шампион национализма и на тај начин допринио буђењу покрета за независност који почињу да се појављују у 19. вијеку.

Са друге стране, Паоло Виола нам предлаже једну занимљиву интерпретацију наполеоновског националистичког наслеђа и позива на редефинисање уобичајеног приступа етницитету и етничког национализма на Балкану. Тумачећи Револуцију као «један блок три револуције» (либерална, друштвена и братска), он поистовјећује Наполеона са парадигмом једне патриотске револуције која, затим, даје нова значења националној повезаности са овим комплексним, двосмисленим и контрадикторним осјећањем «братства». Управо ова револуција снажи једну везаност која је моћнија, топлија и интимнија од пи́ке «свете једнакости» и, као таква, сачињава породицу – заједницу грађана, нацију. Револуционарно редефинисање појма националног идентитета претпоставља приврженост и приклоњеност нацији уз одрицање појединачних интереса. Такав однос подразумева националну заједницу која је истовремено и ексклузивна и инклузивна, која идентификује «странца у националном ткиву» и тежи да га избаци «на другу страну» - да се послужимо Сиеуес-овим опсесијама – али која, такође, функционише кроз неопходно јединство између свих грађана, који одбацују своје личне интересе и вишеструке идентитете, како би постали слободни чланови друштва, без законских ограничења. Кључно питање тиче се одређења које братство се везује за коју породицу: људска раса, републиканско грађанство, велика нација или мала домовина? Наш аутор признаје једно друго очинство «Робеспјеру на коњу». Како је, у почетку, позив на национално резултат страха, он уједно има и карактер узбуне. Такав позив поприма милитантни облик оружане побуне заклетих устаника, својствено класичној форми републиканске слободе. Наполеон се поистовјећује са нацијом грађана под оружјем, производећи концептуални амалгам између слободе коју треба освојити и легитимног рата из самоодбране. Са ове тачке гледишта, самовољно, ентузијастично и завјетовано братство је - аполитично. Заиста, једна од главних функција политике и јесте да рјешава конфликте, заступа интересе, представља припадност и лојалност на легитиман начин да их упоређује и разуми-

³² Jacques Godechot, *L'Europe et l'Amérique à l'époque napoléonienne (Evropa i Amerika Napoleonovog vremena)*, op. cit, str. 106 ; *Napoléon (Napoleon)*, op. cit., str. 221-222.

је кроз дефиницију опште воље. Француска Револуција је укинула ову димензију политике, нудећи нову дефиницију друштвеног уговора тако што га заснива на вољном негирању интереса, припадности и лојалности, кроз прихватање и завјет са националним унитарним ткивом. Наполеон је извезао ову *аполитичност одбијања*, чија је логична и директна посљедица очекивање код народа да се појави спасилац-чудотворац или харизматични лидер. За Балканце је ово пут вртоглаве потраге, пут са драматичним, ако не и катарзичним, ефектима.

Међутим, ови покрети су, такође, наслједили тзв. «бумеранг национализме»³³, насталог за вријеме Царства. Сувишно је подсјећати на *Говоре њемачкој нацији* које је изговорио, у току зиме 1807-1808, филозоф Јохан Готлиб Фихте, када је ватрено позвао своје сународнике да с достојанством изразе свој национални идентитет и одбију сваку француску акултурацију, што би представљало ненадокнадиви губитак³⁴ или *Говоре Италији*, пјесника Леопардија који 1815. године проглашава Наполеона за окупатора Италије³⁵. Заузимање оваквих ставова показује како је окупација једног дијела Европе од стране француских трупа, у почетку револуционарних, а затим империјалних, произвела шок друге стране, неку врсту *феед-бацк* ефекта³⁶ и ширење националних осјећања. Било би врло занимљиво трасирати на западном Балкану путању овог национализма, као реакцију на француску окупацију и/или његово схватање у интегрисаној држави-нацији, посебно у случају Илирских провинција. Више него очигледно је да је Наполеон подлегао чарима француског интегративног хегемонизма који забрањује народима право на слободу избора, што је изазвало, у Њемачкој, оснивање *Тугенбунда* 1808. године, у Италији, појаву *карбонара*, а у Шпанији патриотску побуну застрашујуће гериле. На западном Балкану, ништа се не дешава: ни хагиографски хвалоспјевии, ни апологетски говори не успијевају да поново запале пламен франкофилије. Да ли можда постоји нека узрочно-посљедична веза? Историјско промишљање франкофилије на Балкану допринијело би расвјетљавању многих одговора, укључујући и схватање самог концепта окупације. Сигурно је да западни Балкан баштини наслјеђе Наполеоновог времена, само још треба прецизирати и нијансе његових *протеанских*³⁷ обриса.

³³ Patrick Cabanel *La question nationale au XIXe siècle (Nacionalno pitanje 19. vijeka)*, Paris, La Découverte, Repères, 1997, 11.

³⁴ Johann Gottlieb Fichte, *Treizième discours à la nation allemande (Trinaesti govor њемачкој нацији)*, citirano u Martial Chaulanges, *Textes historiques, 1799-1815 : l'époque de Napoléon (Istorijski tekstovi, 1799-1815: vrijeme Napoleona)*, Paris, Delagrave, 1960, 140.

³⁵ Citirano u Jean Tulard, *Le mythe de Napoléon (Napoleonov mit)*, Paris, Colin, 1971, 140.

³⁶ *povratne reakcije* (prim. prev.)

³⁷ *proteanski – promjenljivog oblika* (prim. prev.)

Царство на селу

Систематско микро-историјско истраживање Жона Дана је од великог значаја за сагледавање праксе и рада локалног административног особља у Наполеоновој Европи³⁸. Ови сеоски прваци представљали су једну од главних веза између наполеоновске државе и претежно руралног друштва. Они су представљали главну полуку преко које су општинске префектуре имале уплив у свакодневни живот ових локалних заједница. Проучавање обухваћености илирских сеоских структура под окриљем општинске администрације одиста би омогућило да се види «до којег је ступња наполеоновски режим, заиста, постигао свој циљ на плану успостављања централне контроле у *пракси*», како то описује Мајкл Роу. Овакав приступ би осветлио двије теме специфичне за историографију Наполеонове Европе. Прва је везана за питање извоза француског институционалног модела: гдје и до којег нивоа је француски систем општинске администрације био уведен на Балкану? Додуше, подјела неке земље на *департмане*³⁹ не значи аутоматски и истовремено усвајање француских структура и обичаја на нивоу руралних општина. Да ли се ова подјела прилагодила различитим локалним условима? Стјуарт Вулф је истакао да су се доносиоци одлука суочавали са различитим ограничењима: с једне стране, спремност на рационализацију, с друге, страх да не дође до локалног супротстављања због непоштовања традиције, јер «на најнижем нивоу, налазимо да су локалне заједнице, [...], територија, интереси и идентитет најблискије повезани⁴⁰». Мада смо врло добро информисани о процесима и принципима који су били кључни за подјелу окупираних територија у *департмане*, немамо једнака сазнања у којој су мјери наполеоновске општине уважавале претходне границе округа. Примјећује се тенденција за стварањем већих административних јединица него у Француској, што је било погодно и за административну ефикасност и за политичку контролу. Да ли је овај систем био успјешан у различитим контекстима, ако знамо да ниједна од освојених регија ни-

³⁸ John Dunne, "Napoleon's 'mayoral problem': aspects of state-community relations in post-revolutionary France (Napoleonovo 'pitanje opštinskih vođa': aspekti odnosa između države i zajednice u post-revolucionarnoj Francuskoj), *Modern and Contemporary France*, 8 (4) 2000; i *Les maires de Brumaire: notables ruraux ou « gens de passage » ? (« Gradonačelnici Brimera : seoski čelnici ili 'prolazni ljudi' ?)*, u Jean-Pierre Jesenne (ur.), *Du Directoire au Consulat, 3 : Brumaire dans l'histoire du lien politique et de l'Etat-nation (Od direktorija do konzulata, 3 : Brimer u istoriji političke veze i Države-nacije)*, Coédition CRHEN-O, GRHIS i Préfecture de la région Haute-Normandie, 2001.

³⁹ *regioni/teritorijalni segmenti* (prim.prev.)

⁴⁰ S. Wolf, *op. cit.*, 144.

је имала искуство револуције, што би, иначе, био неопходан предуслов за примјену политичко-друштвеног система на контекст? Друго, анализа локалног административног особља у зонама под француском влашћу помаже нам да сазнамо какви су били ставови окупираних народа - овим проблемом се нико није бавио до сада, осим индиректно, увидом у попис регрутованих војника. Да ли је аутохтоно становништво прихватило да задржи функције нових сеоских институција, за које се није примала надокнада и, ако да, у којој мјери се понашало као истински представник новог режима? Друштвена анализа људи који су задржали општинске функције представљала би добру основу за дебату коју је покренуо, прије скоро двадесет година, Стјуарт Вулф, а која се односила на улогу сарадње локалних елита у Наполеоновом европском подухвату.

Закључак

Насупрот тврдњама записаним на Светој Јелени, Наполеонови пројекти и одлуке показују да се руководио једном *прилагодљивом политиком*, заснованом на старим начелима. И заиста, формални аспекти ове политике мијењају се и прилагођавају зависно од постигнутих успјеха, али циљеви, који су настали у околностима периода између 1794-1799, остали су релативно непромијењени. Први циљ је «одржавање баланса у Европи»⁴¹, што нипошто не значи и одржање равнотеже. Године 1815, он се правда: «Требало нам је половина плус један од Европе да би тас превагнуо на нашу страну⁴²». Требало је штитити природне границе уједно их проширујући, осигурати апсолутну надмоћ на Медитерану, реорганизовати њемачке државе и аустријске територије да би се створила противтежа пруској и аустријској моћи, формирати државу-тампон за одбрану против пријетњи које долазе са истока, обезбиједити пријатељство са Швајцарском и, коначно, сломити британску надмоћ на мору. Ови циљеви нијесу били ни нови ни оригинални у било ком смислу, јер су већ раније били предмет интересовања Директорија и већина њих је имала одјека код министара Луја XV и Луја XVI, Шуазел и Вержен⁴³. Током 18. вијека и јачањем моћи Пруске и Русије, Француска је изгубила традиционалну позицију арбитра Европе, док је Велика Британија тежила да је ослаби на мору и да јој преотме америчке колоније⁴⁴. У ме-

⁴¹ *Correspondance (Prepiska)*, III, n° 2292, 369-371.

⁴² Fleury de Chaboulon, *Les Cent Jours*, (*Sto dana*), London 1820, VII, 422, 454.

⁴³ M. Belissa, *op. cit.*, 123. L. Bely, *op. cit.*, 550-560.

⁴⁴ J. Clark, *Natural and Necessary Enemies. Anglo-French Relations in the Eighteenth Century*, (*Природни и неопходни непријатељи: англо-француски односи у 18. вијеку*), Atlanta, University of Georgia Press, 1986.

ђувремену, Наполеон је успио да постигне своје циљеве. Он контролише Медитеран преко Италије на југу, Корзике и острва Елбе, као и Јадран преко Илирских провинција, што је још више бацило у очај Аустрију, а забринуло Русију и Велику Британију. У великој мјери је прескочио природне границе и достигао равнотежу из снова, «половина плус један од Европе». Остало је још само да сруши непобједиви Албион, похлепнији него икада од инвазије Шпаније, жељан да преузме улогу арбитра континента. То је био други велики Наполеонов циљ. «Присилити Велику Британију на мир», постаје опсесија у његовој (*Преписци*). Треба, дакле, натјерати Енглеску на мир или путем блокаде, која ће се убрзо показати као неефикасна, или финансијским ембаргом, који би подразумијевао одбацивање британских трговачких уговора, споразума, мјеница и других новчаних токова, што би, коначно, довело до пропасти њеног кредитног рејтинга и банкарски система⁴⁵. Велика Британија је проширила трговачку дјелатност као и свој утицај на мору, све до Јужне Америке. Пошто блокада није успјела, Наполеон је дошао у искушење да је појача, видјевши рјешење једино у анексији земаља у којима је шверц цвјетао: Шпанија, Папске државе, Холандија, ханзеатски градови, Тоскана, Ле Вале, Илирске провинције итд. Између 1809. и 1810. године, независне земље европске федерације нагло су се трансформисале у француске *де-партмане*. Све то прије личи на један тотални рат, а све под изговором да се Енглеска натјера на мир. Али овакве мјере најчешће су имале за посљедицу губљење солидарности међу савезницима, који су се осјећали понижени, застрашени, опљачкани и уништени.

Ако претпоставимо да је Наполеон заиста желио општи мир, желио га је под својим условима. Појачавањем блокаде његова политика се окреће према *nolen volens* политици анексије савезничких држава⁴⁶. Перспектива бесконачног освајања, којој се он није успио одупријети, опчинила је француског императора, тим прије што је ова стратегија била охрабривана из војних кругова, од генерала и дипломата који су сањали да се оките још по којом круном или неком новом титулом. Остаје питање да ли је могуће и замислити општи мир, када знамо да је, у случају стварног мира, Наполеон морао да се одрекне, бар дијела, добитака који су му се чинили кључним, као што је присуство на Медитерану и на Јадрану, војводстава, књажевина и краљевства додијељених његовој породици, француске премоћи у Холандији, Швајцарској, Њемачкој, Италији и Шпанији, рационалних и секуларних реформи које су постепено заживљавале у разним освојеним или анектираним земљама, а да не говоримо, у овом случају, о неизбјежном повратку у Француску стотине

⁴⁵ AN, AF IV – 1820, p. 28 ; 49-52 ; 73-74, 78.

⁴⁶ H. T. Dickinson, *op. cit.*, 162-163 ; S. WOOLF, *op. cit.*, 50.

хиљада војника са пратећим економским, друштвеним и политичким проблемима. Не заборавимо ни важну економску добит коју доноси рат, од финансијских компензација које су поражени приморани да плате побједницима, до разних пљачкања која оркестрирају генерали и војници. Рат је исплатив за освајаче. Штавише, трговина, слобода, независност и умјереност, идеје тако драге републиканској конфедерацији Русоа, Хјума или Канта, очигледно нијесу предњачиле у универзалној краљевини Наполеона⁴⁷. П. В. Шредер чак описује његову економску политику као *протекционистичку*, или «прото-колонијалну»⁴⁸. Иако је ова лидерска фигура Старог режима уводила многе либералне и рационалне реформе у разним освојеним државама, његова политика, ипак, није тежила ни да изгради државе-нације, нити да еманципује народе, већ само да их интегрише, униформише и франкофонизује, за његову и славу Француске. Коначно, ни случај ни потреба, већ очигледна жеља за хегемонијом. Утопија са Свете Јелене одаје обичну стилску вјежбу. На крају, интерпретације које нуди Стјуарт Вулф ипак дјелују најубједљивије: он не види француски експанзионизам у периоду 1799-1815 као резултат неког великог освајачког, унапријед припремљеног, пројекта. Свака етапа ових освајања има свој посебни циљ, али «како расту Наполеонове амбиције и његова вјера у срећну звијезду, наставак ратовања постаје све неизбјежнији»⁴⁹, али и пратеће колатералне штете, могли бисмо додати, као и превртљиве последице окупације. Жорж Лефевре у својој изванредној биографији Наполеона из 1936. године, тврди да Наполеон никако није имао план да ствара друштво суверених и удружених нација⁵⁰. Роже Дифрес се одређује, са друге стране, да овај процес опише као истинску «хегемонистичку интеграцију» Европе под француском влашћу⁵¹.

Заједно са Жаком Годшоом, треба признати да је *Велико царство* било федерација посебне врсте, која је под Наполеонову власт ставила вазалне принчеве, истина суверене и насљедне, али задржавајући контролу над њиховим посједом⁵². И Жан Тилар тврди да Царство «није ни федеративно ни федерално [...], оно је једноставно вазално: император

⁴⁷ Montesquieu, *Réflexions sur la monarchie universelle en Europe (Esej o univerzalnoj monarhiji u Evropi)*, Paris, Droz, 2000, 71-110.

⁴⁸ P. W. Schroeder, *op. cit.*, 445-448.

⁴⁹ S. Wodf, *op. cit.*, 40.

⁵⁰ Georges Lefebvre, *Napoléon (Napoleon)*, Paris, PUF, Peuples et Civilisations, 1969. [1936.], 486.

⁵¹ Roger Dufraisse, «L'intégration hégémoniale de l'Europe sous Napoléon» («Hegemonistička integracija Evrope pod Napoleonom»), *Revue de l'Institut Napoléon*, 1984., n° 142, 11-41.

⁵² Jean Tulard, *Le Grand Empire (1804-1815), (Veliko Carstvo: 1804-1815)*, Paris, Albin Michel, 1982, str. 189.

је владар краљева Европе». Уосталом, његова политика се обликује у окружењу континенталне блокаде. Не ради се више о томе да се стварају фиктивне нације, већ их треба по сваку цијену инкорпорирати, како би се сузио проток британској трговини. Слична је ситуација и са Шпанијом, ханзеатским градовима, Холандијом, Тосканом, Римом, Швајцарском и Илирским провинцијама. Ипак, он се и даље ослања на свој «федеративни систем». У стварности, Наполеон се користи тадашњом терминологијом која прикрива противурјечне и промјенљиве садржаје, да не кажемо вибрирајуће, због императива диктираних искључиво тренутном ситуацијом. Тај «систем тренутка», како га он сâм назива, може бити федеративан, у смислу удруживања држава – слободног или под присилом – или у смислу једноставне и чисте анексије. Подсјетимо на Наполеонов таленат да се игра терминолошком двосмисленошћу – посебно са терминима «мир» и «либералан» - и до којег ступња успијева да на изванредан начин говори језиком који свако разумијена свој начин. Једина константа која се може примијетити у његовим међународним подухватима јесте његова тежња за униформизацијом, централизацијом и уништењем локалног духа. Без сумње, жели и да поништи сваки национални осјећај, осим француског. Зато, Наполеон – претходник или узор Александра Карађорђевића?

Саша МАРКОВИЋ

THE CHALLENGE OF THE HISTORIOGRAPHY RESEARCH OF ILLYRIAN PROVINCES AND THE NOTION OF OCCUPATION

Summary

The text analyzes Napoleon's project of adaptable policy which was based on old principles. In that context, many questions were brought up regarding the correlation of the project and the region of Dalmatia and other Illyrian provinces. The author deals with the questions in correlation with a wider context of French control of the Mediterranean at the beginning of the 19th century.

KEY WORDS: *Napoleon Empire, the Mediterranean, Illyrian provinces, Balkan nationalism, occupation*